

3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

4. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 151 с.

5. Марфіна Ж. В. Асоціативно-образне поле назв спорідненості в мові поезії ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 21 с.

6. Рудь О. М. Складні епітети семантичного поля із значенням «Україна» (на матеріалі української поезії ХХ століття): спец. 10.02.01 / О.М. Рудь. – К. : Рідна мова, 1998. – 40 с.

7. Франко І. Я. Из секретів поетичної творчості // Зібрання творів : У 50 т. І.Я. Франко – К., 1981. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897 – 1899). – С. 45–120.

This article is dedicated to the role in the formation of associative semantic structure of the word as part of vocabulary, as one of the signs of creative thinking, creative process. Association is considered as a component of the internal form of speech that underlies all named and which designates the process of creating ideas. The common associations are analyzed as an expression of the interaction of language material at the level of meaning and semantic similarities, as well as "overlap" in logical semantics of verbal expression as a sign of secondary meaning.

Keywords: *association, associativity, internal form of words, secondary nomination, expression, image, imagery, semantic structure of the word.*

УДК 811.161.2'373.7

Уляна Гринишин (Івано-Франківськ)

ЕКСПРЕСИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АМПЛІФІКОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ З АПОСІОПЕЗОЮ

Стаття присвячена лінгвостилістичному аналізу конструкцій, у яких поєднуються такі явища, як ампліфікація та апосіопеза. Визначено структурно-семантичні типи та експресивно-прагматичні характеристики цих конструкцій на матеріалі сучасної прози української письменниці М. Вайно.

Ключові слова: *ампліфікація, апосіопеза, конвергенція, експресивний синтаксис, прагматична функція.*

Один із підходів до вивчення мовних засобів у сучасній науковій парадигмі лінгвостилістичних досліджень пов'язаний із аналізом умов та потреб міжособистісної комунікації. Елементи розмовного мовлення дедалі частіше проникають у канву художньої прози, що зумовлює прагнення ідентифікації їх смислової організації, прагматичної значущості та експресивно-стилістичних параметрів. Індивідуалізація художнього

мовлення, що є прикметою стильової манери кожного автора, не виключає виділення спільних ознак, що характеризують українську літературу в національно орієнтованому вираженні [6, 7]. У художньому тексті відображення дійсності досягається ретельним цілеспрямованим індивідуально-авторським добром елементів із палітри мовних засобів, тому функціонування конкретних синтаксичних конструкцій характеризується багатогранністю їх національних, когнітивних, комунікативних та експресивно-стилістичних значень. У цьому плані *актуальним* є питання про експресивну навантаженість різних типів синтаксем у їх синкретичному поєднанні, що *пов'язано із проблемою дослідження* лінгвістичних особливостей та способів реалізації потенціалу засобів експресивного синтаксису сучасної української прози загалом.

Проблема незавершеності речення привертала увагу багатьох мовознавців. Зокрема, граматичну природу обірваних речень досліджено у теоретичних працях П. Дудика, А. Загнітка, М. Каранської, В. Пігеля. Такі лінгвісти, як Т. Анохіна, О. Сливинський та М. Гордієвська, висвітлювали питання семантизації замовчування та категорію лакунарності в зарубіжному художньому дискурсі. Про статус комунікативного замовчування та його поліфункціональність писала С. Швачко. Лінгвопрагматичні характеристики незавершеного висловлення були об'єктом розвідок Н. Жихарєвої та К. Мілютіної, а Н. Сафонова описала спектр стилістичних фігур, побудованих на основі обірваних речень. Ампліфікацію як засіб експресивного синтаксису на матеріалі постмодерністської прози аналізувала І. Дегтярьова. Визначення таких стилістичних фігур, як *ампліфікація* та *апосіопеза* (*умовчання, замовчування, недоговорення*)¹ знаходимо в довідникових джерелах та у працях зі стилістики багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів (І. Арнольд, М. Балла, Е. Береговська, І. Білодід, М. Брандес, Т. Винокур, І. Гальперін, Д. Ганич, А. Єфимов, С. Єрмоленко, А. Коваль, М. Кожина, І. Олійник, О. Пономарів, Е. Розенталь, І. Чередниченко, та ін.).

Метою нашої розвідки є аналіз експресивних і прагматичних характеристик конструкцій із конвергенцією (від лат. *convergentio* «сходження, наближення») явищ ампліфікації та замовчування (на матеріалі сучасної прози прикарпатської письменниці Марії Вайно). Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*: дати визначення поняттям ампліфікація та апосіопеза, виявити та описати структурно-семантичні

¹ Донині немає єдиного терміна для позначення явища структурно-семантичної та інтонаційної незавершеності висловлення. У тлумачному словнику за редакцією С. Єрмоленко ця фігура названа «недоговоренням» [5, 103]. О. Пономарів дає їй визначення «замовчування» [8, 236], а І. Білодід – «умовчання» [10, 358]. Ми використовуємо грецьку назву «апосіопеза», а як синонімічні варіанти – «умовчання» та «замовчування».

типи конструкцій із конвергенцією цих стилістичних фігур, проаналізувати способи реалізації прагматичних та емоційно-експресивних значень у досліджуваних синтаксичних структурах.

Згадані стилістичні засоби мають неоднакову граматичну природу. Через різноманітність варіацій та трансформацій їх семантико-синтаксичної організації в них по-різному виявляється експресивність та виражально-зображальний ефект, що зумовлює певні труднощі при класифікації цих експресем. За визначенням В. Григор'єва, *експресема* містить у собі «лінгвістичне» та «естетичне» у їх конкретній взаємодії, вона є єдністю загального, особливого та окремого, типового та індивідуального, матеріального та ідеального, форми та змісту, вона являє собою сукупність експресивних, які відображають дихотомію мова – мовлення [4, 140]. Сутність *ампліфікації* полягає у «нагромадженні синонімів і взагалі слів з близьким значенням, однотипних висловів і синтаксичних конструкцій, однорідних членів речення тощо [11, 22]. Кожна з таких однотипних мовних одиниць має самостійне значення, а всі разом, функціонуючи у взаємодії, вони підкреслюють, експресивно посилюють висловлену думку [10, 365]. Натомість *apocionesa* (грец. замовчання, мовчання) – незавершене, обірване висловлення, що передає емоційний стан мовця, його небажання або неспроможність з різних причин про щось говорити, а також використовується автором як натяк на що-небудь, лишаючи це на здогад читача, слухача [11, 757]. Ця стилістична фігура залишає відчуття недомовленості з навмисним натяком на замовчання якогось факту [10, 358].

Щодо способу поєднання цих різнопланових експресивних засобів у синтаксичних побудовах досліджувані конструкції поділяємо на *дві групи*: до *першої* відносимо недоговорені висловлення, у межах яких фіксуємо ампліфікацію однотипних синтаксем (***Разом у кіно (і на людях!), разом готують сніданок, вечерю, разом у ласці спітаються...*** [2, 103]); до *другої* групи належать структури із нагромадженням фігур умовчання (*Професор схилився на руку й моментально задрімав... Цієї промови було забагато для змореного, знесилоного тіла... Проте довго так не було... Вдохнув, здавалось, і життя разом з киснем, – встав...* [2, 317]).

Незавершені конструкції з ампліфікацією однотипних компонентів можуть бути виражені найрізноманітнішими синтаксичними моделями. Безперечно, увагу привертають нестандартні, стилістично марковані структури, наприклад, побудови із приєднувальним компонентом, у якому реалізується поступове нагнітання спогадів з інтонаційним затиханням: *Він пронизував всю її. І тремтіло тіло, пам'ять, роки, пережите...* [3, 111].

Формально-семантична структура недоговореного висловлення може бути наповнена синтаксичними паралелізмами через систему метафор та образних асоціацій, що відображає нуртування почуттів мовця: *Комусь сняться сні чорно-білі, комусь – кольорові, комусь із болем, а комусь – звуками... І вранці день стає днем Бетховена чи Чайковського, Моцарта, а чи Скорика...*[2, 306]. Ампліфіковані ряди різнотипних одиниць у таких побудовах стратифікують єдиний зміст у двох суміжних реченнях, а в наступному прикладі нагромадження риторичних звертань спонукають читача до співпереживання, передають велику емоційну напругу: *Така, либонь, наша доля, недолею наречена, словами заніміла, дотиком і в подумі зомліла. О любове моя, радосте заплакана, щастя ти моє смуткове...*[2, 82].

Образна сила митця виявляється у контрастному змалюванні нещасливого подружжя у двох антитетичних за своєю формально-семантичною організацією висловленнях, досягнутому прийомом нагромадження однорідних підметів, а далі й присудків – у речення з умовчанням: *Ганна плакала потай. А його душу зривали думки, звуки, музика, і він залишався, ховався в оркестровій ямі й працював, працював...*[2, 306]. Вчуваються нотки смутку при характеристиці клопотів матері з новонародженою дитиною в конструкції з фрагментарним описом, що реалізується завдяки перериванню синтагматичного ланцюжка прийомом умовчання та наступним пожвавленням оповіді ампліфікацією однорідних підметів: *Безбарвною вдома металася музика...були молочна кухня, сумки, базар, хліб, садовина, городина...*[2, 306].

Натрапляємо на великі за обсягом синтаксичні побудови, у яких хudoжно-словесна тканина пронизана одночасно кількома виражальними засобами. На фігури замовчування в ампліфікованих структурах накладаються ще й риторичне запитання та парцеляція, у якій відсічений компонент виражений підрядною частиною складнопідрядного речення: *Я вдома, тут моя прадідівщина. Втекла... Чи на довго? Нехай що натрошки... Щоб відглухнути, відчутти щось невловиме, зберегти буття й замістити завтрашній день. Викисне, виспіє, спечеться тут, і розкраю його на дні собі, дітям, онукам...*[2, 114]. Наявність пауз, а також інтонаційно-змісто-ве відокремлення семантично актуалізованих частин висловлення надають синтагмам експресивного характеру, передають глибину роздумів ліричного героя з відчуттями полегшення, заспокоєння.

Шляхом ампліфікації однорідних відокремлених означень та однорідних присудків у наступному прикладі автору вдається психологічно виділити образ та виразніше акцентувати на певних атрибутивних ознаках описаного персоніфікованого образу дерева. Відокремлена позиція

однорідних компонентів сприяє підсиленню ролі другорядних членів речення, у яких актуалізується семантичне ядро повідомлення та переплітаються емоційно-експресивні та оцінні характеристики зображуваного: *Коли закінчує молитву, встає і обіймає дерево, **старе, похилене. Складене з вузлів, давнє, обчімхане, порепане, осипане, оголене, смутне...*** воно їй жаліється... *Схилене, запечалене печаттю старості, воно, як життя, **хапає** руками-гілками небо і **благає** сили, щоб вижити, **просить, шепоче**: зеленіти весною [2, 307].*

В особливий спосіб Марія Вайно передає глибоко інтимізоване зізнання ліричної героїні. У суміжних синтаксемах нагромаджені однорідні головні члени безособового речення, що збігаються у контактній позиції на межі між реченнями, передають спокій та задоволення, а умовчання в кінці експресеми надає їй мрійливого характеру: *Мої руки обіймають не Тебе, і не з тобою мені (все-таки) **хороше. Тепло, затишно, добре із тим життям насущним, врешті-решт** якось **упевнено...** [2, 94].*

Глибокою почуттєвістю та емоційністю насичені окличні фрази, де ампліфікація однотипних синтаксем на певному етапі обривається. Автор ніби створює передумови для співпереживання читачем тієї самої радості чи обурення мовця, а окличність відтворює живе інтонування висловлень: *Щастя! Вільне яке! Молоде! Справжнє... 103Ж; Ох! Скільки було галасу! Скільки розмов і поглядів! Скільки помсти й дорікань. Підступниця!.. [2, 104].*

Конструкції, які ми відносимо до *другої групи*, характеризуються особливим комбінуванням його складників, що впливає на їх стилістичне осмислення. Тут фігура умовчання може займати *препозицію, інтерпозицію* та *постпозицію*. Т. О. Анохіна пов'язує цей стилістичний засіб із граматичною категорією лакунарності [1]. На її думку, універсальна категорія синтаксичних лакун у комунікативному синтаксисі представлена на рівні поверхневих структур (графічні знаки й знаки пунктуації) та глибинних структур (мовчання, хезитація, роздум). Дослідниця описує апосіопезу як стилістичну фігуру умовчання, що виражає незакінчену думку та є результатом семантичного дефіциту, що «маркує неможливість ословити думку або схвильованість» [1]: *Ми йшли до своєї родини, і тут... На саях... Ні! То неправда! Того не може бути, мамо! 95Ж. Якийсь чоловік віз на цвинтар... **Вона!** ... **Руки...то були ті закоцюблі, сині, зашкарублі** руки, що вчора прагнули обняти мене [2, 95].* Із ширшого контексту дізнаємося, що ці обіграні фрази – розповідь дитини про жінку, яка ще вчора налякала її своєю присутністю, а нині ця жінка вже нежива. У кількох коротких емоційно-напружених висловленнях імпліцитно міститься хаос думок, вражень, хвилювань, спогадів, які експлікуються такими засобами, як

фігури замовчування, номінативні речення, оклична модальність та вигуки, парцеляція, ампліфікація означень.

Однією із функціонально-прагматичних властивостей недоговорених висловлень є актуалізація такої семантико-синтаксичної категорії, як підтекст. А при його декодуванні важливу роль відіграє пресупозиція, що, за визначенням Ш. Баллі, є «фоновими знаннями», які виступають як двосторонні знання реалій мовця і слухача, а це є основою мовного спілкування (цит. за [7, 112]). Експресія замовчування посилюється своєрідною авторською модальністю у наступних репліках мовця-персонажа: *Ми всі однакові за зростом... освітою. Просто ви в цей час – на підборах... Як не дивно, все плине у нашому житті. Кажуть: «Не зроду каліка – не довіку пан...»* [3, 119]. Специфічним типом мовлення, у якому семантика висловлень може виражатися невербалізованою частиною інформативного змісту повідомлення, є діалог. Окрім пресупозиції, у діалогізації велику роль відіграють жести, міміка, певні акти комунікантів тощо. Тут паузи як маркери незавершеності фраз підкреслюють нездатність мовця висловити всю глибину думки чи свідоме небажання щось пояснювати співрозмовнику, який спроможний дешифрувати комунікативні інтенції адресанта: – *Тобі так негарно кривитися...// – То все пройде згодом. Я стараюся... Ця постійна нудота... Вибач...* [2, 305].

Значною мірою інтенсифікації експресивності недоговорених висловлень сприяє використання різного роду повторів, що підсилює психологізм та породжує підконтекстну семантику: – *Недобре! Коли б ти знала, як мені недобре! Коли б ти знала... Та ти не хочеш знати... – Я знаю... Чула... Сказали вже...* [2, 306]. У наступному прикладі конструкцій з ампліфікованими синтаксемами конденсація семантично, структурно та інтонаційно незавершених фраз модифікується в стилістичному аспекті у бік розширення експресивних значень завдяки повтору-підхопленню: *А вона жила... Жила з ними... Своїм життям, яке приймала, як належне* [3, 115]; *Ніхто не заздрив, ніхто в думках нічого не заперечував, заперечувати не мали чого. Знали: все було, і не було нічого...нічого не було...* [2, 117].

Особливо багате на фігури із замовчуванням мовлення в моменти вираження тривоги ліричного героя, його подиву, роздумів, несподіваних вражень, перестороги, погрози, нерішучості, таємничості тощо [10, 358]: *Це є сон або казка... Бо не може так бути зі мною... Я не маю права... І її я посмів торкнути...* [2, 318]. Експресивізацію недоговорених синтаксем зумовлює така характерна для них функціональна здатність, як підсилення суб'єктивно-модальних значень висловлення. Сумніви, вагання, непевненість чи внутрішні бажання набувають фі-

лософсько-медитаційного тону в ампліфікованих недоговорених структурах із повтором: *Навік запам'яталися його постать, обличчя й очі... очі, які вронили їй жагучу іскру в серце. Ніколи не бачила таких очей, а може, тому, що дивилася завжди спідлоба, за звичкою, може, тому...* [2, 80]. Дещо по-іншому звучить голос оповідача-наратора в еліптичних конструкціях, побудованих за синтаксичною моделлю безособового речення, які, окрім вираженого суб'єктивно-модального значення бажальності, мають відтінок пасивності, інертності: *Уже як виховала, – отако-го має. Хотілось би інакше... Хотілось би...* [2, 312].

Дослідник феномена замовчування в художній літературі О. Т. Сливинський трактує його як імплікацію мовчання у висловленні, при цьому різні типи мовчання, на його думку, корелюють з такими видами замовчування, як *інтенційне* (замовчування певного смислу, можливого для артикуляції) та *неінтенційне* (вимушене замовчування того, що є так чи інакше невимовним). Репрезентантами мовчання на рівні формально-мовної реалізації вчений називає *наративну апосіопезу* (уривання нитки оповіді) та *наративний еліпс* (відсутність елемента, необхідного для послідовного розгортання оповіді) [9, 9]. Зібраний нами мовний матеріал дає можливість виявити різні варіанти зазначених видів порушень порядку розташування компонентів чи їх відсутності у синтагматичних ланцюгах: *Розтулила. На долоні... // Морський вітер! Незвиклому до ніжностей, йому нестерпно кортіло викрасти в когось цей клаптик щастя... Поник її погляд... Листочок... Але його ховали хвилі!...* [2, 77]; *Від цього їй легше ставало дихати, бути, здавати його... легко зовсім...* [2, 87]. В ампліфікованих рядах обірваних синтаксем, виражених різними граматичними структурами, інтенсифікація експресивно-стилістичних значень екзистенційності, ствердження буття, існування певних явищ реалізується за допомогою номінативних речень: *Мої предки мовчать... Шурхін листків... листів... альбомів... Старі фото. Ретро-епоха. Застиглий час розділяє... Ми кохаємо, любимо, народжуємо...* [3, 108]. Такі індивідуально-авторські експресиви репрезентують як прагматичний, так і власне естетично-зображальний аспект висловлення, адже тут одночасно реалізується оптимізація впливу на емоційну сферу читача та на його образну уяву.

Лаконічність та конденсованість недоговорених висловлень змушують реципієнта інтенсивніше аналізувати, домислювати чи просто роздумувати, а нагромадження таких синтаксем стимулює психо-емоційну сферу максимально активізуватися: *В коханні – не склалося. Горб... певно... Опустили маленькою ненароком...* [2, 307]. Конвергенція двох аналізованих стилістичних фігур за створення описів різних явищ дійснос-

ті чи характеристики суб'єктів мовлення стає наче відправним пунктом для перцептивної сфери та уяви читача, який мимоволі домальовує словесно-живописну картину власними барвами: ...*З Ганною життя, мов камінь, якого не обступити, якого не прибериш із дороги... Та це й до того вже зайшла в тяж... У час вагітності вона стала асиметрично ряба на обличчі й від того виглядала зле дуже... // А це – дратувала його, коли кликала снідати чи вечеряти... Йому не хотілося чути тембру її голосу – був нецікавий, зовсім... [2, 305]; А це дівчисько прийшло... І так заспівало! Ноти дивилися в душу її очима! Ось вона, пісня його серця, – оця жінка... Вона співала – і в театрі чули: то було їхнє кохання... [2, 305].*

Одним зі способів комунікативно-прагматичної реалізації ампліфікованих висловлень із апосіопезою є одночасне використання приєднувальних конструкцій, які репрезентують функціонально-значуще відхилення від типової синтаксичної моделі. Експресивізація висловлення здійснюється завдяки актуалізації нових, додаткових ідейно-змістових акцентів: *Фокусуються, губляться, сипляться, як кінематографічні кадри, бачення... і знову ясніють чіткі юні обличчя... та й інші в цій залі поряд з Августиною. Поряд. І саме тепер [2, 302].* Приєднування після паузи надає повідомленню відтінку несподіваності, парадоксальності, що інтригує читача: *Викрала паспорт Василів. Узяла меддовідку, поставила могорич алкоголікові-слюсарю... і розписалася... [2, 104]; Вони мовчали. Вони ні про що не говорили. Лиш очі казали багато. Зрима тяга єднала їх... і стримувала [2, 77].*

Отже, аналіз синтаксичних конструкцій із конвергенцією стилістичних прийомів ампліфікації та апосіопези свідчить про їх безмежний експресивний потенціал. Досліджувані синтаксеми мають здатність передавати найрізноманітніші прагматичні та експресивно-стилістичні значення через варіативність їх семантично-структурних трансформацій, крім того, вони орієнтовані на певну комунікативну ситуацію, підпорядковані особливому типу авторського мовомислення. У художній тканині досліджуваних текстів ці конструкції виконують функцію підсилення емоційно-оцінного, суб'єктивно-модального значення висловлень, що реалізується через прийом недоговорення, що зумовлено або мимовільним замовканням, викликаним психо-емоційним станом суб'єкта мовлення, або інтенціалізованим самим мовцем, який розраховує на відповідну інтерпретацію мовчання співрозмовником. Інший бік таких структур, тобто нагромадження однотипних одиниць, сприяє влучній, емоційно наснаженій характеристиці образів, персонажів, різних явищ дійсності. Фрагментарність оповіді, переривчастість разом із синтак-

сичною розгорненістю репрезентує згущення думки, динамізм, медитаційність, а також художньо відтворюють різні емоції: схвильованість, роздратування, радість, спантеличення, захоплення, розгубленість, таємничість та ін. Перспективним, на нашу думку, буде дослідження інших комбінованих засобів експресивної виразності, побудованих за синтагматичним принципом.

1. Анохіна Т. О. Категорія лакуарності та її графічні маркери [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stationline.org.ua/index.php/filologiya/31/1864>
2. Вайно М. Жінка з келихом дощу : вибране / М. Вайно – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 452с.
3. Вайно М. Шкіци на одвірках / М. Вайно. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 128 с.
4. Григорьев В.П. Поэтика слова / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 343 с.
5. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий глумачний словник лінгвістичних термінів. – Київ : Либідь, 2001. – 223 с.
6. Кононенко В. І. Текст і смисл : монографія / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. – 272 с.
7. Питель В. І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. І. Питель. – Івано-Франківськ, 2000. – 188 с.
8. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
9. Сливинський О.Т. Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60–90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / О. Т. Сливинський . – Тернопіль, 2006. – 18 с.
10. Сучасна українська літературна мова : Стилїстика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1973. – 587 с.
11. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824с.

The article is dedicated to lingual stylistic analysis of the constructions in which amplification and aposiopesis are combined. The structural semantic types and expressive-pragmatic characteristics of the constructions are defined as based on modern prose of the Ukrainian author M. Vayno.

Key words: *amplification, aposiopesis, convergence, expressive syntax, pragmatic function*